

OM LÆSEOPLEVELSEN. ET INDBLIK I LÆSEOPLEVELSENS EGENSKABER OG BETYDNING

GITTE BALLING, PH.D., ADJUNKT, DET INFORMATIONSVIDENSKABELIGE AKADEMI, KØBENHAVNS UNIVERSITET.

Læselyst og læseoplevelser hænger tæt sammen. At blive underholdt og nyde en god historie er væsentlige kvaliteter ved læsningen og centralt for at blive og forblive en læser. I denne artikel vil læseoplevelsen blive undersøgt ud fra et receptionsteoretisk perspektiv, hvor det er mødet mellem tekst og læser, der er i fokus. Receptionsteorien giver os mulighed for at kigge ind i hovedet på læseren og se, hvad der egentlig sker, når vi læser. Hvad er det for en meningsdannelsesproces, der foregår i forbindelse med læseaktiviteten? For at få en gedigen forståelse af læseoplevelsen er det imidlertid også frugtbart at inddrage erfaringer og beskrivelser fra læserne selv. Hvad siger læserne om læseoplevelsen? Hvad er det, der bliver tilbage efter endt læsning, og hvad er det, der gør, at vi igen og igen investerer tid og kræfter i at læse? Det vil denne artikel sætte fokus på¹.

Læsning og meningsdannelse

I den receptionsteoretiske forståelse af læseoplevelsen spiller læseren en væsentlig rolle, hvilket skyldes en generel forståelse af tekster som noget flertydigt. Man taler om tomme pladser i teksten (Iser, 1978) eller åbne og lukkede tekster (Eco, 1981) eller om intentionalitet og ikke-intentionalitet (Mukařovský,

1977). Alle betegnelser peger på, at teksters flertydighed giver mulighed for, ja sågar kræver, at læseren er aktiv gennem at udfylde hullerne og stykke tekstens dele sammen til en helhed.

”Hvad er det, der bliver tilbage efter endt læsning, og hvad er det, der gør, at vi igen og igen investerer tid og kræfter i at læse? Det vil denne artikel sætte fokus på

I denne artikel vil jeg inddrage den tjekkiske teoretiker Jan Mukařovskýs begrebspar, intentionalitet og ikke-intentionalitet, til at klargøre den meningsdannelse, som finder sted i læsningen. Mukařovskýs teori bygger på den antagelse, at alle menneskeskabte fænomener er skabt ud fra en intention, hvilket vi må forholde os til i vores perception af dem. Det gælder eksempelvis redskaber, som vi må forholde os til i forhold til deres praktiske brugsintention, men det gælder også kunstværker, herunder litterære værker. Al kunst er ifølge Mukařovský skabt med en intention, men i al kunst er der også elementer, som udfordrer intentionaliteten, og som overskrider den givne intention. Yderligere er et kunstværk ikke en ting, men skal forstås som et autonomt tegn uden relation til virkeligheden, uden referent. Det betyder ikke, at værket kun refererer til sig selv, men at alle værkets referencer i sig selv kun er potentielle. For at blive realiserede skal de passere igennem modtageren og brydes gennem de mange facetter, som findes i modtagerens bevidsthed.

Læsningen forløber således som en interaktion mellem værk og læser, hvor værkets potentielle referencer aktiveres afhængigt af modtageren, mens modtagerens virkelighed også påvirkes i mødet med værket.

Intentionalitet og ikke-intentionalitet

Intentionaliteten i et værk er den kraft, der søger at binde værkets semantiske dele og komponenter sammen til en enhed, som giver mening. I forhold til intentionaliteten er kunstneren sekundær, det er modtageren, der skaber sammenhæng. Modtageren har derfor stor frihed i meningsdannelsen, men intentionalitetens binding til værkets komponenter betyder samtidig, at ikke alle tolkninger er mulige, idet værkets indre organisering er med til at styre den meningsdannende proces.

Alt i værket, som gør modstand i denne proces, dvs. det, der 'stritter' i forhold til at skabe semantisk enhed, opleves af modtageren som *ikke-intentionalitet*. Hvis en læser fx møder ord eller temaer, som vedkommende ikke forstår eller direkte reagerer imod, vil det føles som et brud. Ikke-intentionaliteten er derfor det, der tærer modtageren ved at modarbejde bestræbelserne på at skabe mening, og som samtidig kræver, at modtageren trækker på egne oplevelser, erfaringer og følelser:

Only unintentionality is capable of making the work as mysterious for the perceiver as is a mysterious object, the purpose of which we do not know; only unintentionality is able to exasperate the perceiver's activity by its resistance to semantic unification; only unintentionality, which paves the way to the most varied associations in its unregulated nature, can set into motion the perceiver's entire existential experience, all the conscious and subconscious tendencies of his personality, upon his contact with the work (Mukařovský, 1977, p. 121f.).

Samtidig pointerer Mukařovský, at det, som gør varigt indtryk på modtageren, netop er de ikke-intenderede elementer, fordi ikke-intentionaliteten kræver, at læseren trækker på sine egne erfaringer, forståelser og følelser

Receptionsprocessen er ifølge Mukařovský en evig bevægelse mellem disse to poler, da intentionaliteten

og ikke-intentionaliteten begge er uomgængelige elementer i modtagelsen af et værk. Den ikke-intenderede del af receptionsprocessen beskrives hos Mukařovský med ord som mishag (displeasure), modstand (resistance) og sågar krænkelse (violation). Man kan derfor få indtryk af, at receptionsprocessen er en kamp, der udkæmpes kontinuerligt under læsningen. Men samtidig pointerer Mukařovský, at det, som gør varigt indtryk på modtageren, netop er de ikke-intenderede elementer, fordi ikke-intentionaliteten kræver, at læseren trækker på sine egne erfaringer, forståelser og følelser.

Oplevelsesbegrebet

I en diskussion af læseoplevelsen er det imidlertid relevant at kigge nærmere på selve oplevelsesbegrebet. Hvad mener vi, når vi siger, at vi har en oplevelse? Begrebet "Erlebnis" (oplevelse) var et nøglebegreb i den tyske romantik og blev anvendt og dyrket som modreaktion på oplysningstidens fornuftsdyrkelse (Stigel, 2007; Jantzen, 2007). I modsætning til oplysningsidealets rationalistiske og analytiske tilgang til verden knyttede oplevelsen an til et mere helhedsorienteret syn på verden, der var forbundet med en subjektiv selverkendelse. Begrebet Erlebnis' dialektiske modstykke er "Erfahrung" (erfaring). Mens begrebet oplevelse på engelsk og fransk (Experience) både rummer betydningen: 1) en hændelse, som knyttes til hændelsesøjeblikket (oplevelse) og 2) en ophobning af viden og kompetencer som en konsekvens af deltagelse i hændelser (erfaring) (Jantzen, 2007), så rummer det danske og tyske begreb ikke denne dobbelthed. I og med begrebet oplevelse i den tyske og danske tradition udvikles som et modstykke til oplysningstidens rationalismetanke, adskilles følelser og fornuft i et begrebspar frem for at forenes i ét begreb, som tilfældet er på engelsk og fransk.

Det oplevelsesbegreb, som udgik fra romantikken, adskilte således følelse og fornuft, oplevelse og erfaring. Konsekvensen af denne dualisme blev, at oplevelsen blev tildelt rollen som en rent umiddelbar sanseoplevelse, bundet til det oplevende øjeblik. Flere retninger inden for den moderne filosofi, herunder hermeneutikken, fænomenologien og dekonstruktionen, har dog udfordret denne skarpe dualisme (Tomlin, 2008), hvilket har sat sig afgørende spor i den moderne forståelse af oplevelsesbegrebet. Således fremhæver den tyske filosof Hans-Georg Gadamer i sit hovedværk *Sandhed og metode* om oplevelsen: "Noget bliver en oplevelse, såfremt det ikke blot opleves, men i kraft af at være oplevet får et særligt eftertryk, der giver det

varig betydning." (Gadamer, 2004, p. 63). Gadamer peger her på, at begrebet oplevelse indeholder såvel oplevelsen som dens resultat. Oplevelser er således ikke blot knyttet til det flygtige og det umiddelbare, men rummer parallelt det 'eftertryk', som danner blivende betydning i erindringen. Når vi taler om en læseoplevelse, forstår vi den som en helhed bestående af både det oplevede øjeblik og de følelser og stemninger, som læsningen vækker i os, og den erfaring eller den erkendelse, som læsningen sætter i gang hos læseren.

Læserne og den gode læseoplevelse

Den teoretiske forståelse af læseoplevelser vil i det følgende blive suppleret af en empirisk forståelse baseret på en interviewundersøgelse foretaget i 2008 blandt voksne læsere². Den empiriske undersøgelse kredser om to hovedspørgsmål: hvad kendetegner læseoplevelsen ifølge informanterne, og hvordan italesættes læseoplevelsen? Dette menes både i betydningen: *hvad siger de?* og også i betydningen: *hvordan siger de det?* Undersøgelsens fokus på italesættelse havde betydning for valg af informanter. Læsning er en individuel beskæftigelse, både qua at man læser indenad, men også derved, at den meningsdannelse, som pågår undervejs i læsningen, som nævnt er præget af den individuelle læser og dennes baggrund, erfaring, stemning etc.. Mange læseoplevelser bliver sjældent italesat og videreformidlet til andre, men lejrer sig i læseren som en tavs subjektiv erfaring. At iværksætte en interviewsituation, hvor italesættelsen

er i centrum, kan derfor fremstå som en både ny og muligvis uvant situation for læseren. Informanterne i den følgende undersøgelse blev derfor fundet blandt læsere, som kunne formodes at have en vis evne til og erfaring med at reflektere over og kommunikere om egen læsning.

Informanterne bestod af to grupper, hhv. medlemmer af en læsekreds på Frederiksberg og en gruppe studerende fra Danmarks Biblioteksskole (nu Det Informationsvidenskabelige Akademi). Mens læsekredsmedlemmer er vant til at italesætte deres læseoplevelser, må studerende formodes at være trænet i refleksion og verbalisering af refleksioner og meningsprocesser.

Der blev både foretaget gruppeinterviews og enkeltinterviews med de to grupper. Læsekredsen bestod af otte kvinder mellem 59 og 68 år. Kvinderne var alle bosiddende på Frederiksberg og havde alle forladt arbejdsmarkedet. Til gruppeinterviewet var syv af de otte medlemmer tilstede. Ud af de syv kvinder indvilligede tre i at stille op til individuelle interviews. De studerende fra IVA/Danmarks Biblioteksskole bestod af fire kvinder og fire mænd mellem 27 og 44 år. Ud af de ti personer, som meldte sig, mødte otte op til gruppeinterviewet. Ud af de otte fremmødte blev tre mandlige informanter valgt ud til enkeltinterviews.

Det overordnede resultat af undersøgelsen viser, at læsning og læseoplevelser italesættes i mange forskellige retninger og på forskellige måder. Ikke desto mindre er der nogle overordnede tendenser, som i

større eller mindre grad går igen hos informanterne. Den gode læseoplevelse handler om:

- At få viden om verden og sig selv
- At opleve genkendelse og identifikation
- At blive følelsesmæssigt involveret
- At glemme tid og sted
- At bogen er godt skrevet
- At læsningen er billeddannende (Balling, 2009)

Dette undersøgelsesresultat er ikke i sig selv overraskende, men bekræfter hvad andre undersøgelser tidligere har vist (fx Hansson, 1989; Toyne & Usherwood, 2001, Ross et al., 2006). Det interessante er snarere at dykke ned i, *hvordan* informanterne taler om deres læseoplevelser.

Altså, jeg vil sige, at det er afslapning, på en eller anden måde. Flugt vil jeg ikke sige det er, måske hellere en rejse, altså en virkelighedsrejse, en rejse ind i en anden virkelighed. Og igennem den her rejse kan man måske få indsigt i noget eller i sig selv, se noget genkendeligt, så man bedre kan bearbejde det (M, 34, E)³.

Citatet peger på læsningens dobbeltrolle som noget, der på den ene side er afslappende og underholdende, og på den anden side er videns- og erfaringskabende. Denne læsningens dobbeltrolle kan genfindes i andre ytringer:

Det er ro og harmoni og en oplevelse af, at man kan lære noget og måske kan opleve, at nåååh ... tænker de også sådan? Det er en god læseoplevelse (K, 66, E).

Læseoplevelsen er således både karakteriseret ved den stemning og de følelser, som læsningen fremkalder i læseren *under* læsningen og den viden eller indsigt om menneskelige relationer eller andre epoker og kulturer, som bliver hos læseren *efter* endt læsning. Sammenholdt med den teoretiske forståelse kan man sige, at læseoplevelsen i informanternes ytringer både rummer *Erlebnis* og *Erfahrung*.

Men den gode læseoplevelse handler ikke alene om, hvad der sker i læseren, men også om læserens oplevelse af bogen som æstetisk og litterært objekt:

Jeg tror nok, at den vigtigste ting for mig er, at det sprogligt er godt. Og jeg tror, det er derfor, jeg mener, at der faktisk er gode og dårlige forfattere, at der simpelthen er nogle forfattere, der kan stave ordentligt, bruge en syntaks, bruge en metafor. Men det skal ikke kun være håndværk, det skal også gå ud over håndværket, så bliver det en god forfatter (M, 42, G).

At bogen er godt skrevet har betydning for læseoplevelsen og for læserens indlevelse i historien:

Det er et tegn på, at det er godt skrevet, hvis man kan leve sig så meget ind i personerne, at man kan føle, hvad de føler, at man kan gøre det til sine egne følelser. Det er igen det med identifikation, ikke? (M, 34, E).

Undersøgelsesresultaterne viste, at informanternes ytringer kan sammenfattes omkring to overordnede egenskaber ved den gode læseoplevelse, nemlig den

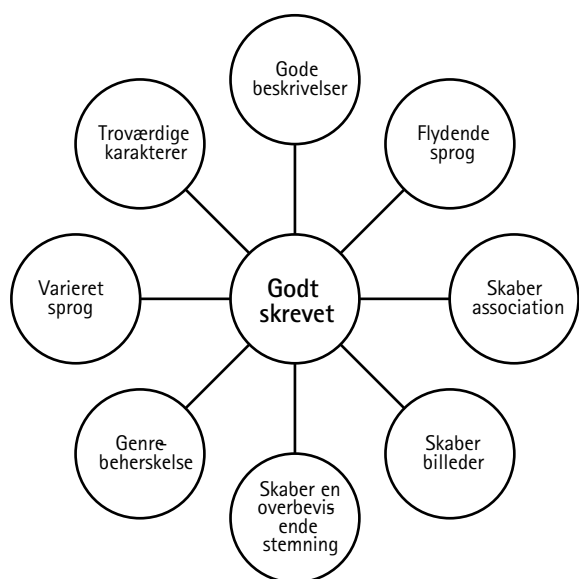

gode historie som er *godt skrevet*. Nedenfor er disse egenskaber præsenteret hver for sig, men er i læserens ytringer uløseligt forbundet. Figurene skal derfor alene opfattes som en måde at samordne de forskellige ytringer, der er fremkommet i interviewsituationen:

De fleste informanter finder den gode læseoplevelse i foreningen af erkendelse og genkendelse

Figur 1. Egenskaber ved læseoplevelsen – Den gode historie (Balling, 2009, p. 133)

Figur 2. Egenskaber ved læseoplevelsen – At det er godt skrevet (Balling, 2009, p. 134)

Udover læseoplevelsens under og efter er der et tredje tidsligt aspekt ved læseoplevelsen, som man kan kalde læseoplevelsens *før*, og som handler om læserens forventninger til læsningen. Forventninger og motivation er et væsentlig aspekt ved læsningen, som kan have betydning for modtagelsen og dermed oplevelsen. Adspurgt om, hvilke forventninger informanterne har til en god bog, svarer de:

Der skal ske noget, og det skal skrives i et sprog, jeg kan li' at læse. (...) Hvis det er alt for stærk socialrealisme, og de også bruger det værste sprog, så gider jeg ikke. Der er ikke noget at hente. Jeg skal helst have noget at leve videre på (K, 68, E).

Det er vel der, hvor man bliver udfordret selv, på et eller andet plan. For hvis man ikke bliver det, får man ikke læst bogen. Så går man i stå, eller synes det er dårligt skrevet. Det skal ramme noget i en selv, det skal ramme noget personligt. Og det skal også ramme ens følelsesregister i en bred grad, vel?(K, 40, G)

De fleste informanter finder den gode læseoplevelse i foreningen af erkendelse og genkendelse (Kristensen, 1970); hvor teksten giver indblik i alternative virkelighedsopfattelser og livsvilkår, men også kan virke bekræftende ved at reflektere læserens egen livserfaringer og -situation:

Ja, det var en usædvanlig historie, men fortalt med stor kærlighed, synes jeg. Og...ja, det skæve i den, som jeg godt kan lide, fordi sådan har mit eget liv også været (K, 68, E)

Den udfordrende læseoplevelse

Ovenstående citater peger dels på, hvilke forventninger læseren kan have til en læseoplevelse, dels peger de på elementer, som kan forhindre eller hæmme den gode læseoplevelse. I mange tilfælde vil læseoplevelsen blive hæmmet af de samme to overordnede egenskaber, som er fremhævet i ovenstående figurer: *sproget* og *historien*. Generelt kan man sige, at den gode læseoplevelse handler om, at læseren er i stand til at trænge ind i historien, er i stand til at opbygge og opretholde det fiktive rum, som fortællingen udgør, og er i stand til at indleve sig i historien i en grad og på et niveau, som passer læseren og læsesituationen.

Jeg tror, det er noget med, at der er en eller anden ro i det, og det er en eller anden måde at.....gi' sig hen på. Det er sgu så roligt at læse en bog. (M, 27, E)

EFTERLYST!

...hånd, Jonathan's blod.
...smålet, for jeg overbevædet har
...væltede... klan på vej horever.
...stent ho... sætan en stiver,
...gik tye...
...skal sig...
...Liv."
...atous...
...ham g...
...No! B...
...på noget.
...navn fra?"
...al bare fortalte
...han også tjersk
...to skridt. Men grænse
...de arde. Der er ikke
...kun angit.
...etter dig?"

...na Bruhn
...EENNA
...WARTENS GAARD

Det er den her bløde svævende fornemmelse af at være i en god historie, noget man kan forestille sig rumligt. Det sætter fantasien i gang, ikke? Det sætter min billedskabende evne i gang. (M, 42, E)

Informerterne beskriver her den nydelse, der er forbundet med at skabe mening og sammenhæng i historien. Med Mukařovskýs begreb er der her tale om intentionalitet. Ikke-intentionaliteten viser sig, når noget 'stritter' og bryder roen, eksempelvis i mødet med sproget eller i tematikken:

Hvorfor i alverden blev han ved med at være så negativ, og hvorfor i alverden blev hun ved med at være så stejl? Hvorfor havde hun det så skidt? Og hvorfor kunne de ikke mødes? Den var for negativ for mig på en eller anden måde. (K, 66, E)

Det var den ene metafor bygget oven på den næste metafor bygget oven på den næste metafor. Og i reel tid gik han måske gennem en have og det fylder 8-10 sider. Og jeg synes ikke, jeg bare er en, der skal have handling, men det blev altså for meget (M, 27, E9).

Undersøgelsen af læseoplevelsen bekræfter os i store træk i, hvad vi allerede ved; at vi læser for at blive underholdt og for at fordybe os i spændende historier og karakterer. Men samtidig viser den, at vi i høj grad trækker på egne erfaringer og personlige referencer, når vi læser

Oplevelsen af manglende sammenhæng eller af elementer, som læseren ikke kan forlig sig med, kan ende med, at læseren lægger bogen fra sig. Men ikke-intentionaliteten kan også være en udfordring, som overvindes sådan, som Mukařovský beskriver det:

Det samme, da jeg startede på Harry Potter. Jeg måtte starte på den tre gange, for jeg syntes simpelthen, det var så åndssvagt. Med muggler og underlige ugler. Jeg tænkte, det kan simpelthen ikke passe, det her. Så havde jeg to kollegaer, som sagde: Nu læser du den bog! Og jeg tror, der gik et halvt år, før jeg kom i gang med den, fordi der var de typer, og fordi det var noget vrøvl, det der stod – inde i min hjerne. Og så virker det bare ikke, jo. Men så knækkede det jo alligevel på et tidspunkt, og det kan jeg så ikke helt forstå, men det er jo det, der er det interessante ved, at man fortsæt-

ter med at læse de der bøger, hvor man tænker: hvad fanden er det her for noget, ikke? (K, 40, G)

Læsningens potentiale

Analysen af det empiriske materiale bekræfter i store træk den teoretiske forståelse af læseoplevelsen. Læseoplevelsen rummer både *Erlebnis* og *Erfahrung*, ligesom både nydelsen ved intentionalitet og modstanden – og udbyttet – ved ikke-intentionalitet kan erfares i informanternes ytringer. Den empiriske undersøgelse viser yderligere, at læseoplevelsen kan forstås som et tidsligt fænomen, der både rummer et *før* (forventninger), et *nu* ('oplevelsen': de følelser, tanker og stemninger, der opstår under læsningen) samt et *efter* (det spor eller erfaring, som læsningen efterlader hos læseren). En væsentlig pointe er, at læserne ikke beskriver oplevelsen og erfaringen som adskilte fænomener, men som to sider af samme mønt. Læseoplevelsen handler ikke alene om det læsende øjeblik, men om hele den kultur og den mentale proces, som tilsammen udgør læseoplevelsen.

Undersøgelsen af læseoplevelsen bekræfter os i store træk i, hvad vi allerede ved; at vi læser for at blive underholdt og for at fordybe os i spændende historier og karakterer. Men samtidig viser den, at vi i høj grad trækker på egne erfaringer og personlige referencer, når vi læser. Yderligere rummer læsningen muligheden for, at vi dels kan finde bekræftelse i vores eget liv og de valg, vi har foretaget, dels at vi kan få indblik i alternative livsvalg, som kan lære os noget om livet og os selv. Læsningens potentiale som erkendelsesrum er derfor stort og en god forklaring på, hvorfor vi igen og igen griber en bog.

Gitte Balling er oplægsholder på Nationalt Videncenter for Læsnings konference Status for Læsning 2013.

Litteratur

Balling, Gitte (2009). *Litterær æstetisk oplevelse. Læsning, læseoplevelser og læseundersøgelser: en diskussion af teoretiske og metodiske tilgange*. (Ph.d. afhandling) København: Danmarks Biblioteksskole.

Balling & Grøn (2012). Formidling af læseoplevelser? En undersøgelse af læseoplevelsens karakter og mulige formidlingspotentiale. I: *Nordisk Tidsskrift for Informationsvidenskab og Kulturformidling*, nr 3, 1. Årgang 2012.

Eco, Umberto (1981). *Læserens rolle*. I: Olsen & Kelstrup (red.), *Værk og læser. En antologi om receptionsforskning*. København: Borgen.

Gadamer, Hans-Georg (2004, org. 1960). *Sandhed og metode*. Århus: Systime Academic.

Hansson, Gunnar (1989). *Inte en dag utan en bok. Om läsning av populärfiktion, Tema Kommunikation*. Linköping, SE: Universitetet i Linköping.

Iser, Wolfgang (1978). *The Act of reading*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Jantzen, Christian (2007). Mellem nydelse og skuffelse. Et neurofysiologisk perspektiv på oplevelser. I: Jantzen & Rasmussen (red.), *Oplevelsesøkonomi. Vinkler på forbrug*. Aalborg: Aalborg universitetsforlag.

Kristensen, Svend Møller (1970). *Litteratursociologiske essays*. København: Munksgaard.

Mukařovský, Jan (1977). *Structure, Sign, and Function. Selected essays by Jan Mukařovský*. Translated and edited by John Burbank & Peter Steiner, New Haven

and London: Yale University Press.

Ross, Cathrine Sheldrick, McKenchnie, Lynne & Rothbauer Poulette M. (2006). *Reading Matters. What the Research Reveals about Reading, Libraries, and Community*. Westport, Connecticut: Libraries Unlimited.

Stigel, Jørgen (2007). Oplevelse og æstetik. I: Jantzen & Rasmussen (eds.), *Oplevelsesøkonomi. Vinkler på forbrug*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag

Toyne, Jackie & Usherwood, Bob (2001). *Checking the books. The Value and Impact of Public Library Book Reading*. Report of reasearch founded by the Arts and Humanities Research Board. Sheffield: Centre for the Public Library and Information in Society. Department of Information Studies, The University of Sheffield.

1 Dele af denne artikel har tidligere være publiceret (Balling & Grøn, 2012).

2 Undersøgelsen er foretaget i forbindelse med Ballings ph.d. afhandling (Balling, 2009).

3 Køn, alder, enkelt/gruppeinterview